

De religieuze ommezwaai

In de consistorie van de Grote of Bartholomeüskerk op de Haven hangt de portretgalerij van predikanten die de hervormde gemeente vanaf 1572 hebben gediend. Helaas ontbreekt de allereerste. Daarom dit 'portret'.

Zijn naam is Petrus Johannesz of Pieter Jansz Uijtenbogaert. Zijn vader Johannes Pietersz was een broer van Augustijn Pietersz Uijtenbogaert, de vader van de latere voorman van de remonstranten Johannes Wtenbogaert (1557-1644).

Pieter groeide, evenals zijn neef, op in Utrecht. Daar was oom Augustijn als schoolmeester verbonden aan de Sint Pieterskerk.

De familie Uyttenbogaert (of met dubbel 'u', dus Wtenbogaert) genoot wel aanzien, maar was niet erg vermogend.

In Utrecht is Pieter betrokken geraakt bij de Duitse Orde, een geestelijke ridderorde die uit de Derde Kruistocht stamt en tal van bezittingen had liggen door het hele land, die werden beheerd vanuit veertien commanderijen, waaronder een in Schoonhoven.

Neef Johannes Augustijnsz Wtenbogaert (in 1633 geschilderd door Rembrandt van Rijn)

Hedendaags beeld van de mede door hollanders gebouwde oude binnenstad van Dantzig (Gdansk)

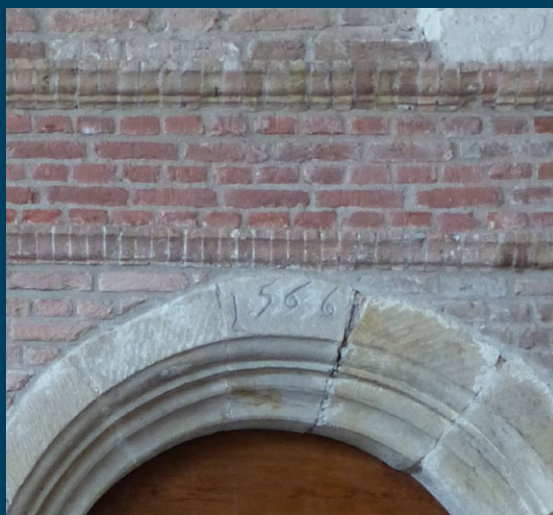
Tot aan 1559 vinden we hem nergens in de bronnen. In dát jaar volgde hij de overleden pastoor van Schelluinen, Aelbert Claesz van Luttelgeest, op. Daar noemde hij zich Pieter Jansz van Seyst. Kwam hij op dat moment uit Zeist?

Eind 1563 of begin 1564 werd Pieter Jansz – mogelijk mede dankzij Hubert Schooff (commandeur van Nes) die in Schoonhoven kort interim-pastoor was en vervolgens korte tijd in Schelluinen – aangesteld tot commandeur van Schoonhoven.

In Schoonhoven kwam het al snel tot meer openlijke afstand tot de rooms-katholieke leer. Sommige bronnen vertellen dat hij hier ‘tegen de beelden’ preekte. Anderen voegen daar nog

Schoolplaat van een hagepreek in 1566 buiten de Weertpoort van Utrecht; de prediker in de huifkar lijkt ‘Jan de Mandenmaker’ (Jan Arentsz) uit Alkmaar

Boven de huidige consistoriekamer staat 1566, het jaar waarin dit poortje naar het kerkhof (de dood) werd omgebouwd tot ingang naar de sacristie (het leven); Pieter Jansz moet hierbij betrokken zijn geweest

bij dat hij ‘zonder habijt’ hagenpreken hield in (Willige?) Langerak. Evenmin is te bewijzen wanneer dat was (vóór of ná 1566?). Niettemin was 1566 het jaar van de Beeldenstorm. Buiten de Weertpoort van Utrecht, vonden hagenpreken plaats waar ook Schoonhovenaren bij waren.

Er bestaat onder de geleerden verschil van mening of er in Schoonhoven wel of geen beeldenstorm plaatsvond. Wel heeft Pieter Jansz Uijtenbogaert effect gehad op kerkmensen in Lekkerkerk, waar men wél de beelden uit de kerk heeft gesmeten.

Dit bleek tijdens een kerkvisitatie op 28 juli 1567 door proost Herman van Rennenborgh uit Utrecht. Hij legde zijn inspectiebezoek in Gouda af aan het dekenaat tussen IJssel en Lek. Alle

Tekeningen van een ridder en een priester van de Duitse Orde; Pieter Jansz Uijtenbogaert zal er ongeveer hebben uitgezien zoals op de linkse afbeelding

pastoors uit dit gebied waren uitgenodigd. De pastoors van Schoonhoven, Berkenwoude, Brandwijk en Bergambacht ontbraken echter.

Deze inspecteurs hadden natuurlijk een lijstje naar de Bloedraad (Raad van Beroerten) die in dat jaar werd opgericht door Alva. Op de lijst met verdachten stonden maar liefst 42 Schoonhovenaren!

Pieter Jansz had de stad echter op tijd verlaten en was naar Utrecht gegaan. In Gouda had hij kort daarvoor de enkele aanhangers van de *nye lere* (die in groepjes thuis bij enkele van hen samenkwamen) bijgestaan. Die groepjes zouden in 1572 (na de overgang naar de Prins) een gemeente vormen die in de Onze Lieve Vrouwekapel samenkwam.

Toch is Pieter Jansz nog enkele keren terug geweest in Schoonhoven. Op 10 november 1566 stuurden enkele mensen uit Schoonhoven een request naar 'heer Pieter' in Utrecht met de vraag of hij naar hen wil terugkeren. Dat deed hij echter incidenteel. Hij preekte buiten de stad in een boomgaard van ene *Vemibert Borwoutsz*, op een preekgestoelte dat bakker Willem Dirksz dan voor hem regelde.

Deze laatste komt ook voor op die lange lijst door de Bloedraad gezochte personen. Jan Cluyt, in wiens huis kerkdiensten werden gehouden, stond ook op die lijst. In één van die diensten heeft Pieter Jansz in 1566 een stel uit Gouda in het huwelijk verbonden.

Rond 1568 verleende hij bijstand aan de *Gemeente onder het Kruis* in Delft. Daar stelde hij ouderlingen en diakenen aan. In 1570 werd hij vanuit deze gemeente afgestaan aan de Hollandse handelsingemeente in Dantzig (Gdansk), waar ook veel Hollandse vluchtelingen een veilige haven vonden. De Hollanders hebben een duidelijke stempel gedrukt op de bouwstijl van Dantzig, zoals je vandaag de dag nog kunt zien.

Dantzig was niet enkel schuilplaats voor calvinisten; ook Friese mennonieten vonden er veiligheid en mochten er eigen diensten houden. Helaas vonden deze twee groepen protestanten daar veel tegenstand van lutherse protestanten, die hen het leven danig zuur maakten.

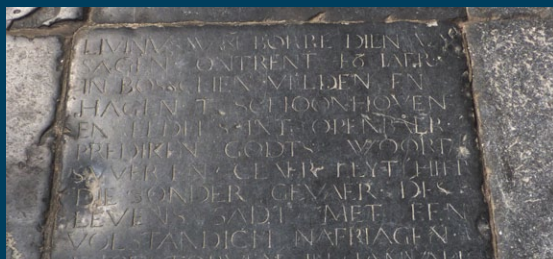
Ook hier stelde Pieter Jansz orde op zaken en bracht structuur aan door ambtsdragers (ouderlingen en diakenen) aan de stellen, de structuur van het nieuwe kerkelijke leven.

Was hij in 1571 ook aanwezig op de eerste officiële Synode van de nieuwe kerk, in Emden? In ieder geval keerde hij nog dát jaar of begin 1572 terug naar het westen.

Of het op uitnodiging was, of uit verlangen naar Schoonhoven weten we niet, maar toen de geuzen Schoonhoven in september 1572, na een tweede aanval, innamen, werd Pieter Jansz bevestigd als eerste protestantse predikant.

Ook hier wilde hij ambtsdragers aanstellen, maar dat bleek op de classisvergadering van 4 augustus 1573 nog niet helemaal gelukt. Daar gaf Pieter Jansz aan dat de gemeente nog maar klein was en dat er wel enkele mensen waren die verantwoordelijke taken waarnemen, maar dat het aanstellen van een volledige consistorie (kerkenraad) nog niet helemaal gelukt was.

Op die vroege vergaderingen bleek dat er veel problemen waren bij de overgang van rooms-katholiek naar protestants. De synode van Emden had wel algemene kaders uitgezet, maar realisatie op plaaselijk niveau was lastig.

Steen met foute data in het koor van de Bartholomeüskerk: "Livinus van den Borre dien wij sagen ontrent 18 jaer in bosschen, velden en hagen t Schoonhoven en elders int openbaer prediken Godts Woort suuver en claer leyt hier die sonder gevaer des levens sadt met een volstandich naeriagen is gestorven in ianuari veertien dagen 1614"

Er was verschil in leer en leven. Een prachtig besluit werd genomen op de vergadering van 7 augustus 1573: *"dat de dienaers onderwijlen malcanderen besoecken souden, opdat alsoo de liefde wasse ende die eenicheyt onder henlyuden allen menschen bekend worden."*

Begin 1574 had Schoonhoven zijn volledige kerkenraad. Regelmatig nam Pieter Jansz een broeder mee naar de classis (het regionale verband van de gereformeerde kerken). Vanuit Schoonhoven werden diverse vragen gesteld op de classisvergaderingen. Veel daarvan gingen over het huwelijk en gemengde relaties.

Ook werden er afspraken gemaakt over de besluiten die op de synode in Emden waren gemaakt over het gebruik van de Nederlandse Geloofsbelijdenis van Guido de Brès en het onderwijs vanuit de Heidelbergse Catechismus.

Bovenaan een afbeelding van de Bloedraad, voorgezeten door Duc d'Alva (Hertog van Alva; zie ook een inzet van hem)

Petrus Dathenus, afkomstig uit het Karmelietenklooster van leper, was een rondtrekkend prediker die zowel in de Nederlanden als in het buitenland veel werk heeft gedaan voor de opbouw van het nieuwe kerkelijk leven. Zijn psalmberijming is bekend en ook zijn vertaling van de latijnse formulieren die tot o.a. bij Doop en Avondmaal worden gebruikt; zijn verzet tegen gelijkwaardige status van Katholieken in Gent, via een opstand samen met Jan van Hembyze, zorgde voor onmin met Willem van Oranje

Dominee Uijtenbogaert was soms ook preses (voorzitter) van de classis en ging lastige karweitjes vanuit de classis niet uit de weg. Zoals toen hij op 6 oktober 1574 de taak kreeg om in Oudewater een lastig gesprek aan te gaan met de magistraat over het nog niet uitgekeerde traktement van dominee Huig Dirksz.

Zelf kaartte Pieter Jansz op 7 augustus 1573 een probleem in Schoonhoven aan, waar een hagenprediker, Levinus van den Borre uit Geertruidenberg, ook aanspraak probeerde te maken op geld uit de kerkelijke kas. Govert Franz van Blockhuysen (zijn naam vind je, naast die van Jan Cluyt, op de Veerpoort!) werd terecht gewezen door de classis om enkel predikanten te onderhouden die officieel door

de magistraat waren aangesteld. Dus die hagenprediker van weleer viste naast het net.

Later (1589-1610) werd deze Levinus van den Borre wél als officiële predikant aangesteld. Hij kreeg in de Grote Kerk een graf met een steen die er tot op de dag van vandaag ligt!

Deze dominee Van den Borre was van de harde calvinistische lijnt, evenals zijn twee zonen die respectievelijk in Groot-Ammers en in Bergambacht en Gouda predikant werden. In Schoonhoven volgde zijn zoon Adrianus hem op, die later remonstrants bleek te zijn.

Pieter Jansz Uijtenbogaert was gematigd in zijn kerkelijke opstelling. Eenzelfde houding die we ook bij neef Johannes (Arminius' opvolger) waarnemen, in wiens kerkelijke ontwikkeling Pieter Jansz een vormende rol had gespeeld.

Hij moet – gezien zijn optreden vanwege de classis Dordrecht en later Gouda – een gematigd en weloverwogen persoonlijkheid zijn geweest.

Toen Schoonhoven in 1575 werd heroverd door de Spanjaarden en men met die politieke ommezwaai ook religieus terugkeerde tot de vorige religie, bleek Pieter Jansz verdwenen van de aardbodem. Was hij gevlucht of kreeg hij net als andere stadsgenoten vrije aftocht?

Een maand later werd hij bevestigd als predikant in de gemeente van Delft. Daar had men eerst Petrus Datheen (bekend van zijn psalmberijming en zijn vertalingen van de liturgische formulieren, zoals die van Doop en Avondmaal) beroepen, maar deze liet niets van zich horen. Datheen was bepaald minder gematigd in zijn kerkelijk optreden! Pieter Jansz

ontmoette Datheen in 1578 op de synode in Dordrecht, waar Datheen fungeerde als preses.

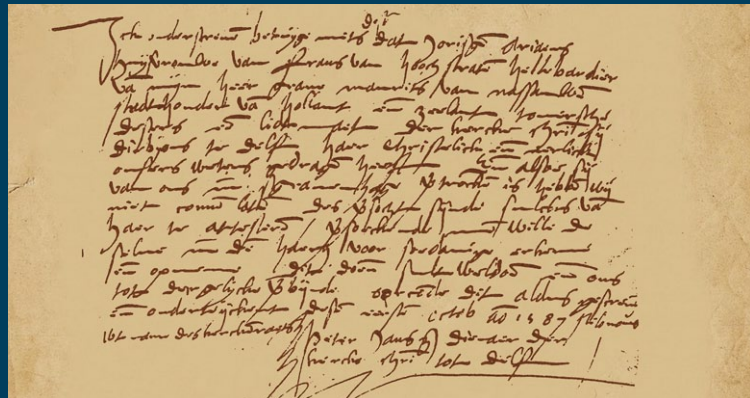
In 1578 probeerde Schoonhoven Pieter Jansz terug te krijgen. Ook Middelburg had dat reeds in 1575 geprobeerd. Maar hij bleef in Delft tot aan zijn dood op 23 juli 1593, al verleende hij wel kort bijstand in de gemeente van Utrecht!

De laatste jaren probeerde hij emeritaat te krijgen, maar men wilde hem graag behouden voor de kerkelijke gemeente. Hij was geliefd, al waren twee collega's beter in staat om de gemeente met hun preektalent te boeien.

In 1585 werd Willem van Oranje daar in Delft vermoord door Balthazar Gerards. Hoewel de prins in de Waalse kerk kerkte, moet deze aanslag Pieter Jansz diep hebben geraakt.

Ergens in de Schoonhovense of Delftse tijd is Pieter Jansz getrouwd met Aeltge Pietersdr en met haar kreeg hij in ieder geval één dochter, Annetgen, die op 19 mei 1612 trouwde met Wilhelmus Johannes Riddersbach (uit Goor), schoolmeester van St. Geert (Utrecht) en predikant te Tull en 't Waal (1614-1619). In 1619 werd deze schoonzoon van Pieter Jansz met andere remonstrantse predikanten afgezet.

In *Johannis Wtenbogaerts leven, kerckelijcke bedieninghe ende zedighe verantwoordingh* staat over Pieter Jansz: "Hy wierde oock hier toe seer gheport ende vermaent door Pieter Jansz. Wtenbogaert sijnen Neve, Priester der Duytscher ordre vanden Duytschen Huyse t' Vtrecht, daer van hy oock het Cruyce droegh, der selver Ordre teecken, Commenduer ende Pastoor tot Schoonhoven. Dese sich na de Beeldestorminghe des iaers 1566

hebbende verklaert met opentlijck predicken binnen Schoonhoven tegen 't Pausdom, wierde daer na by de Albanische tijden dapper ghesocht, ende sich met de vlucht uyt de wreede klauwen der Inquisiteuren gesalveert hebbende, ende by openbare vonnisse gebannen zijnde, onthiel sich eenen tijde te Dantzick, tot dat hy in de volgende vryheyde weder quam in Hollandt binnen Schoonhoven, alwaer hy opentlick, als Gereformeert Predicant, leerde, ter tijdt toe, dat de selve Stede vanden Heere van Hierges inghenomen, ende hy bykans miraculeuslijck daer uyt ontkomen zijnde, beroepen wierdt tot den Kerckendienst der Stadt Delf, alwaer hy getrouwelijck ende loffelijck gedient hebbende eenighe iaren langh, deser Wereldt overleden is."

Pieter Jansz Uijtenbogaert volgens dr. Paul Abels, die kritisch heeft meegelezen: "Een kerkbouwer van het eerste uur; geen theologische scherp-slijper, maar zielenherder met oog voor de noden van de gelovigen".

Leo de Kluijver

Pieter Jansz Uijtenbogaert
vroemde syne lot d'elc

Eén van de spaarzaamelijke bewijzen van het bestaan van ds. Pieter Jansz Uijtenbogaert is deze door hem geschreven attestatie (bewijs van goed gedrag) voor een hellebaardier van Prins Maurits. De ondertekening staat hieronder wat groter: "Pieter Jansz Dienaer der kercke tot Delf"

Gedaagden voor de Bloedraad

De volgende personen uit Schoonhoven (en omstreken) staan opgetekend in het dikke boek met veroordeelden van 'Le Conseil des Troubles' (1567-1573), in 1861 samengesteld door A.L.E. Verhyden

1. 0055 Willem Adriaenszone de Vries
2. 0404 Willem Jacques Barentszone
3. 1564 Jan Cluyt
4. 1573 Heynrick Cock
5. 1770 Jan Corneliszone *tailleur (kleermaker)*
6. 1792 Dierick Corneliszone Couckert
7. 4009 Willem Dirxzone *boulangier (bakker)*
8. 4537 Cornelis Flooren (broer van de volgende)
9. 4538 Floris Flooren (broer van de vorige)
10. 4539 Joost Flooren *charpentier (timmerman)*
11. 4629 Govert Franszone
12. 4644 Pieter Franszone Roes
13. 4657 Jochim Frederixszone *coutelier (messenmaker)*
14. 4855 Anthonis Gherritszone
15. 4859 Bruyn Gherritszone
16. 5404 Cornelis Hermanszone fils Herman Langen
17. 5496 Dirck Heynricxszone, alias Weesele *batelier (schipper)*
18. 6010 Geerlof Janszone
19. 6156 Dirck Janszone Schapper
20. 6256 Cornelis Joestenszone, alias Winter
21. 6257 Floris Joestenszone
22. 7392 Cornelis Martenszone *chirurgien (chirurgijn)*
23. 7601 Volckaert Meynerstzone *poissonnier (vishandelaar)*
24. 8275 Paul Pieterszone *forgeron (smid)*
25. 8292 Aert Pieterszone Cruyff
26. 8299 Aelbert Pieterszone Maes *marchand de draps (lakenhandelaar)*
27. 8307 Aelbert Pieterszone Wouffaut
28. 8430 Rutgert Potgert
29. 8451 Catheryne Praet
30. 9175 Willem Sebastiaenszone (zie: 3355 Jacques de Rore alias Seboelkín uit Renaix)
31. 9469 Lambert Stecker
32. 9992 Claes Uupreeder
33. 10491 Jan van den Teken
34. 11181 Frans van Nes
35. 11203 Winter van Nyevelt
36. 11204 Willem van Nyevelt *drossart (drossaard)*
37. 11679 Aert Cornelis Vinck *batelier (schipper)*
38. 11956 Jacques Willem Barentszone
39. 12000 Adriaen Willemszone de Vryes
40. 12005 Cornelis Willemszone Stolwyk
41. 12006 Jan Willemszone Stolwyk
42. 12029 Cornille-Diercx Winter

Literatuur

1. *Beschrijving der stad Schoonhoven*, H. van Berkum, 1762
2. *Hervormd Delft ten tijde van Arent Cornelisz (1573-1605)*, H.J. Jaanus, 1950
3. *Acta van de Nederlandsche Synoden der zestiende eeuw*, F.L. Rutgers, 1889
4. *Utrechters entre-deux - Stad en Sticht in de eeuw van de Reformatie (1520-1620)*, 1992
5. *Ridders, Priesters en Predikanten in Schelluinen*, Huib J. Zuidervaart, 2013
6. *Le Conseil des Troubles - Liste des condamnés (1567-1573)*, A.L.E. Verhyden, 1961
7. *De Nathionale Synode te Middelburg in 1581 - Calvinisme in opbouw in de noordelijke en zuidelijke Nederlanden*, 1981
8. *Classicale Acta VII - Classis Delft en Delfland (1572-1620)*, P.H.A.M. Abels en A.Ph.F. Wouters, 2001
9. *Emigranten - Nederlandse Vluchtelingen in dTuisland (1550-1600)*, R. van Roosbroeck, 1968
10. *Nieuw en ongezien - Kerk en samenleving in de classis Delft en Delfland (1572-1621)*, A.Ph.F. Wouters en P.H.A.M. Abels
11. *In en om de Sint-Jan - Bijdragen tot de Goudse kerkgeschiedenis*, P.H.A.M. Abels, N.D.B. Habermehl en A.Ph. F. Wouters, 1989
12. *Vrijheid en Gezag, Oudewater 1570-1580*, J.G.M. Boon, 1975
13. *In de greep van de geuzen*, L.H. de Kluijver, 2002

LIJST MET LASTIGE WOORDEN

- Bloedraad:** In 1567 werd een afdeling van de inquisitie (de kerkelijke rechtbank) door Alva opgericht die in de volksmond 'Bloedraad' werd genoemd vanwege de bloedige vonnissen die hier werden geveld over ketters.
- Duitse Orde:** Religieuze ridderorde stammend uit de Derde Kruistocht
- Classis:** samenwerkingsverband van diverse (regionale) kerkelijke gemeenten
- Synode:** Meerdere (overkoepelende, landelijke) vergadering met afgevaardigden vanuit de classes waarin de grote lijnen worden uitgezet.
- Preses:** Kerkelijke term voor voorzitter
- Scriba:** Kerkelijke term voor secretaris
- Attestatie:** Bewijs van goed gedrag bij verhuizing van de ene naar de andere kerk.
- Emeritaat:** Pensioen van predikanten en hoogleraars